

dr hab. Brygida Kuźniak, prof. UJ
Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej
pt. „POZYCJA PRAWNA KOBIET W PRAWIE MAŁŻEŃSKIM PAKISTANU
W ŚWIETLE MIĘDZYNARODOWYCH STANDARDÓW
OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA”
przygotowywanej pod kierunkiem Promotora Prof. dra hab. Jacka Barcika
oraz Promotora pomocniczego dra Tomasza Flasińskiego
w przewodzie doktorskim mgr Beaty Polok

Uwagi wstępne

Obowiązujący stan prawny odnośnie do przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej stawia następujące wymagania:

- 1) rozprawa powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego;
- 2) rozprawa powinna wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną autora w danej dyscyplinie naukowej;
- 3) rozprawa powinna wykazywać umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez jej autora,

przewidując jednocześnie, że rozprawa może mieć formę pracy pisemnej.

Mając powyższe na względzie:

- I. stwierdza się, że przedłożona do niniejszej recenzji rozprawa doktorska posiada przewidzianą przez prawo formę pracy pisemnej. Opracowanie liczy 273 strony (zawierające po około 27 wersów), składa się z 6 rozdziałów, poprzedzonych wstępem i zwieńczonych zakończeniem oraz obejmuje obszerną bibliografię (tu w szczególności: pozycje książkowe i niepublikowane rozprawy doktorskie oraz

artykuły naukowe - w tym liczne publikacje obcojęzyczne; bogaty wykaz orzeczeń; artykuły prasowe; wykaz aktów prawa międzynarodowego i aktów prawa pakistańskiego);

II. formułuje się ocenę przedstawioną niżej.

Problem naukowy i jego rozwiązanie

Temat badawczy i tytuł dysertacji

Obrany przez Autorkę temat badawczy zasługuje na opracowanie w formie rozprawy doktorskiej, albowiem jest doniosły i aktualny.

Analizowane zagadnienie, *prima facie* może jawić się jako jedynie odnoszące się do sfery wewnętrznej Pakistanu, czyli do jednego tylko z państw - aktorów społeczności międzynarodowej. Trzeba bowiem brać pod uwagę, że wykształcony po II wojnie światowej tzw. uniwersalny, ONZ-owski system międzynarodowej ochrony praw człowieka ma istotne słabości. Odgrywa on mianowicie „wyłącznie rolę pomocniczą w kształtowaniu poziomu ochrony praw jednostki. O tym, czy człowiek może korzystać w pełni z przysługujących mu praw, decyduje sytuacja w kraju, w którym ów człowiek mieszka. Rola systemów międzynarodowych sprowadza się do pewnej formy zewnętrznej kontroli nad systemami krajowymi i prób ich ewentualnego korygowania”¹. W pierwszej chwili, podjęte przez Doktorantkę zagadnienie może także trochę zdumiewać, jako że jest opracowywane na bardzo odległym – wprost i w przenośni – od występowania omawianych problemów oraz od prób ich rozwiązywania, polskim uniwersytecie i w języku polskim. Taka aktywność naukowa jest oczywiście uprawniona, jako że ma wartość poznawczo-eksplanacyjną, ale w przedmiotowym przypadku dobór tematu broni się znacznie mocniej i ma głęboki sens. Nie sposób bowiem nie zgodzić się ze słowami R. Wieruszewskiego, iż uniwersalny system obrony praw człowieka opiera się na założeniu, że „ich obrona w każdym państwie na świecie jest wspólną powinnością wszystkim ludzi”². Warunkiem wyjściowym owej obrony jest zaś zweryfikowana naukowa wiedza. Nie sposób także nie zgodzić się z Autorką pracy, iż „Pakistan stanowi wyjątkowo interesujące studium przypadku w kwestii praw kobiet oraz kobiet w islamie (...)” [s. 7].

¹ R. Wieruszewski, *ONZ-owski system ochrony praw człowieka - bilans dokonań*, [w:] J. Symonides (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, Warszawa 2006, s. 314.

² Tamże s. 315.

Tytuł opracowania został sformułowany przez Doktorantkę w taki sposób, iż trafnie sygnalizuje jego treść.

Struktura dysertacji

Struktura pracy jest klarowna oraz sprzyja temu, iż jej zawartość treściowa jest dobrze odbierana przez czytelnika. Dysertacja składa się z sześciu rozdziałów, które odpowiadają poszczególnym etapom badań prowadzonych przez Doktorantkę. Dwa pierwsze rozdziały, składające się na około ¼ opracowania nie dotyczą w ogóle materii międzynarodoprawnej, ale zgodzić się trzeba, iż są one niezbędne, albowiem stanowią tło i swoiste, bardzo potrzebne wprowadzenie dla dalszych rozważań (rozważań prawnoczwolniczych, w tym *stricto* prawnomiędzynarodowych), umożliwiające ich pełne zrozumienie.

Konstrukcja pracy i zawartość poszczególnych rozdziałów została zaprezentowana przez Autorkę na s. 8-9. Pisząca niniejszą recenzję czuje się zatem zwolniona od dokonania bardziej szczegółowej prezentacji struktury opracowania, a uwagi dotyczące treści rozdziału I i II zamieszczono w tym miejscu, dlatego jedynie, by podkreślić ich nieodzowność, która może nie być oczywista.

Cel i wartość pracy

Lektura pracy pozwala, poniekąd wyprzedzająco, czyli już na tym etapie recenzji, stwierdzić, że nie tylko problem podjęty przez Doktorantkę, ale i poczynione przez Nią ustalenia charakteryzują się doniosłością oraz nie można odmówić Pani Beacie Polok odwagi badawczej, zarówno w zakresie obranego do analizy zagadnienia, jak i w zakresie formułowania ocen oraz sądów, zarówno tych cząstkowych, jak i tych finalnych.

Główny cel rozprawy został określony jako zaprezentowanie regulacji prawnych dotyczących prawa małżeńskiego w Pakistanie oraz zestawienie ich z międzynarodowymi standardami ochrony praw człowieka, czemu towarzyszyła hipoteza, iż rozwiązania pakistańskie znacząco odbiegają od międzynarodoprawnych standardów.

Wartość dysertacji sprowadza się do sukcesywnego udzielania na kartach pracy wyczerpujących, uzasadnionych i w pełni przekonujących odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1) jaki wpływ ma islam na instytucję małżeństwa w Pakistanie?

(Doktorantka wskazuje, że dyskryminujący kobiety charakter małżeńskiego prawa Pakistanu wynika z oparcia państwowych rozwiązań prawnych na religii. Szariat ma charakter absolutny/boski i nie podlega weryfikacji, jako „zesłany wprost przez Boga” (s.14), nie zaś będący prawem tworzonym przez władzę państwową. Pozycja supremacyjna szariatu jest wyraźnie potwierdzona prawem państwowym (Konstytucja Pakistanu stanowi: „wszystkie istniejące prawa są ustanawiane zgodnie z nakazami Islamu” - art. 227 Konstytucji z 1973 r.) i brak w ogóle w Pakistanie podziału na sferę *sacrum* i *profanum*);

2) czy regulacje świeckiego prawa Pakistanu mogą skutecznie niwelować niekorzystną sytuację prawną kobiet w tym państwie?

(Doktorantka ustaliła, że *gros* rozwiązań państwowego prawa Pakistanu powiela postanowienia czołowych traktatów składających się na międzynarodowy system ochrony praw człowieka, traktatów – co warto podkreślić – których stroną jest Pakistan, niemniej religijny charakter państwa oraz patriarchalna struktura społeczeństwa pozbawiają państwowe normy prawne efektywności);

3) jaką rolę odgrywa sądownictwo w kształtowaniu praw kobiet w Pakistanie?

(Doktorantka rzetelnie przedstawia rolę sądownictwa w tym zakresie - tzw. podejście „pojednawcze”, wskazując pozytywne aspekty funkcjonowania nawet Federalnego Sądu Szariatu, instytucji o bezprecedensowym charakterze, która została wyposażona w kompetencje badania zgodności całego prawa krajowego z prawem religijnym (s. 34-35). *Prima facie* wydawać by się mogło, że sąd taki nie odegra żadnej pozytywnej roli, co jednak nie polega na prawdzie);

4) w jakich obszarach relacji małżeńskich niezgodność pomiędzy prawem Pakistanu i prawem międzynarodowym jest najbardziej jaskrawa?

(Doktorantka ustaliła, że prawo Pakistanu dyskryminuje kobiety niemal we wszystkich kwestiach dotyczących zarówno zawierania małżeństwa, jak i wynikających z jego zawarcia oraz dotyczących rozwiązywania małżeństwa);

5) czy w zakresie ochrony praw kobiet Pakistan przestrzega prawa międzynarodowego?

(Doktorantka ustaliła, że nie można mówić o pełnej, a nawet w jakimś stopniu satysfakcjonującej implementacji rozwiązań międzynarodowoprawnych dotyczących instytucji

małżeństwa, niemniej np. uwzględniając perspektywę ostatnich 24 lat, czyli czas, kiedy to Pakistan jest stroną *CEDAW* daje się zauważyć poprawę sytuacji kobiet w Pakistanie - s. 113)

- odpowiedzi te zostały także umiejętnie i rzetelnie zrekapitulowane w zakończeniu pracy [s. 225-234].

Na finalną konkluzję przeprowadzonych badań składa się co następuje:

- 1) regulacje prawne dotyczących prawa małżeńskiego w Pakistanie, w tym prawa rozwodowego nie odpowiadają międzynarodowym standardom ochrony praw człowieka, w szczególności ze względu na obecność licznych rozwiązań dyskryminujących kobiety;
- 2) rozbieżność powyższa wynika przede wszystkim z wymagań prawa szariatu, które są uwzględniane jako nadrzędne zarówno w państwowym prawodawstwie jak i w sferze wykonania prawa (tak państwowego jak i międzynarodowego);
- 3) powyższy stan jest umacniany przez patriarchalne tradycje i zwyczaje.

Konstatację – wedle której przesłanie treściowe i najwyższa pozycja prawna szariatu w Pakistanie połączone z ugruntowaną społecznie dominacją męską są barierą dla wdrożenia w tym państwie międzynarodowopravných standardów ochrony praw człowieka znajdujących zastosowanie w odniesieniu do prawa małżeńskiego – ocenić należy jako w pełni uzasadnioną przeprowadzoną prawniczą analizą poszczególnych zagadnień (takich jak np. przeszkody do zawarcia małżeństwa, procedura jego zawarcia, dziedziczenie po małżonku, opieka nad dzieckiem, przemoc domowa, prawo do rozwodu). Zaprezentowany wniosek końcowy jawi się jako klarowny i wyraźny, a także, co warto podkreślić, rzetelny, bezkompromisowy i po prostu odważny.

Co do kwestii bardziej szczegółowych, na duże uznanie zasługuje m.in. wnikliwe zaprezentowanie złożonej i niejednoznacznej roli jaką odgrywa pakistańskie orzecznictwo w zakresie wzmacniania pozycji kobiet w małżeństwie oraz rozwijania jej w kierunku rzeczywistej równości pomiędzy mężczyznami i kobietami. Autorka przy tym po mistrzowsku wręcz kreśli sytuację wielopiętrowych niepewności z jakimi, w okolicznościach konkretnego przypadku musi zmierzyć się stosujący prawo w Pakistanie. Sam szariat zawiera przecież sporo niejasności, nie w pełni klarowna jest relacja pomiędzy wskazaniem szariatu, a prawem państwowym i wreszcie nie można jednoznacznie określić relacji pomiędzy prawem międzynarodowym a prawem wewnętrznym Pakistanu, w tym w jakim mechanizmie zachodzi wyposażanie prawa międzynarodowego w skuteczność wewnątrz państwa.

Jako bardzo wartościowe w pracy jawi się także m.in. pozbawione emocji, profesjonalne podejście Doktorantki do tzw. feminizmu islamskiego i ocena „reinterpretacyjnych” dążeń podejmowanych w jego nurcie.

Z kolei w zakresie przeprowadzonego rozumowania dotyczącego międzynarodowych norm prawnoczęłowieczych [rozdział III] pisząca niniejszą recenzję widzi możliwość udoskonalenia pracy i rekomendowałaby pewne uzupełnienie oraz pogłębienie rozważań. Interesujące i przydatne byłoby mianowicie to, żeby czytelnik pracy wiedział co jej Autorka rozumie pod pojęciem „standardu ochrony” i „standardu prawa międzynarodowego”³, a w szczególności, czy standardy te wynikają jedynie z wiążących aktów prawnych (np. konwencji), czy także z aktów postulatycznych, czyli mieszczących się w kategorii *soft law* (np. niewiążących rezolucji rozmaitych organów organizacji międzynarodowych, czy zaleceń rozmaitych organów traktatowych). Jest to istotne, albowiem praca traktuje o przyrównywanych ze sobą: 1) standardach w prawie małżeńskim i rozwodowym Pakistanu; 2) międzynarodowych standardach ochrony praw człowieka. Gdy punktem widzenia oceny tych pierwszych są wiążące regulacje międzynarodowe, ocena staje się zdecydowanie bardziej kategoriowa niż w przypadku odwołania się do regulacji niewiążących. Poza tym, w szczególności w odniesieniu do międzynarodowych aktów prawnych przywoływanych na początkowych kartach rozdziału III, przydatnym byłoby wyraźne zaznaczenie czy mają one charakter wiążący, czy też nie, w tym wartościowym byłoby zajęcie stanowiska w kwestii globalnego obowiązywania obecnie (bądź nieobowiązywania) wszystkich postanowień Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (z formalnego punktu widzenia, jako rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ niewiążącej) i objaśnienie w jakim mechanizmie prawnym ewentualnie do tego obowiązywania doszło. Jest to istotne zwłaszcza w kontekście rozważań na temat uniwersalnego charakteru ONZ-owskiego systemu praw człowieka.

W tym miejscu sporządzająca niniejszą recenzję sygnalizuje, iż na etapie publicznej obrony rozprawy, oprócz wyżej zarysowanych kwestii, pragnie omówić z Doktorantką sprawę wpływu instrumentów prawnych o charakterze *soft law* na rozwój międzynarodowego prawa praw człowieka i jego skuteczność, po to by poznać Jej opinię w tej materii.

Wydaje się, iż istotnie wzbogacającym treść doktoratu byłby również własny sąd Autorki (obok dokonanego zarysowania stanowiska doktryny i wybranych instytucji orzekających) co do miejsca prawa międzynarodowego w systemie źródeł prawa Pakistanu,

³ W tych kwestiach, w polskiej literaturze przedmiotu wypowiedzieli się m. in. S. Wronkowska i J. Galster.

nawet gdyby miała być to konstatacja, iż w świetle brzmienia prawa pakistańskiego oraz praktyki wewnętrznej kwestia ta nie jest czytelna (Doktorantka pisze jedynie, że nie osiągnięto do tej pory konsensusu oraz że prezentowane teorie diametralnie różnią się od siebie - s. 90).

Sporządzająca niniejszą recenzję jest przekonana, iż praca zyskałaby w wyniku dokonania wskazanych wyżej uzupełnień, niemniej podkreśla, że i w obecnym swym kształcie dysertacja całościowo zasługuje na wysoką ocenę.

Podsumowując uwagi dotyczące wartości pracy doktorskiej można stwierdzić, iż niewątpliwie postawiony przez Panią Beatę Polok cel naukowy został zrealizowany. Dysertacja cechuje się znaczną wartością informacyjną oraz wartością twórczą przez co zauważalnie wpisuje się w dyskurs naukowy, w szczególności w zakresie polskiej doktryny prawa międzynarodowego publicznego, gdzie – podkreślić warto – brak było do tej pory całościowego opracowania przedmiotowego tematu.

Ogólna wiedza teoretyczna Autorki rozprawy w obranej przezeń dyscyplinie naukowej oraz Jej umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej

Autorka pracy dowodzi, że posiada satysfakcjonującą wiedzę teoretyczną z zakresu prawa międzynarodowego publicznego. Doktorantka sprawnie porusza się w obszarze tematycznym, jakim jest międzynarodowe prawo praw człowieka. Pani Beata Polok posiada także satysfakcjonującą i umożliwiającą badania naukowe wiedzę z zakresu prawa małżeńskiego oraz prawa konstytucyjnego, wiedzę która pozwoliła Jej na rzetelne i miarodajne odniesienie się do pakistańskich instytucji i konstruktywów prawnych tych subdyscyplin prawa.

Zastosowane przez Autorkę pracy metody badawcze, a to: metoda dogmatyczno-prawna, teoretyczno-prawna, historyczno-prawna, a także prawno-porównawcza zostały właściwie dobrane oraz wykorzystane. Zaletą przy tym jest, wskazanie – co prawda bardzo skrótowe, ale jednak – przez Doktorantkę do przeprowadzenia jakich konkretnie badań użyła danej metody (s. 9).

Wykorzystana literatura jest bogata i aktualna.

Zaletą pracy jest także fakt, iż co do zasady jest ona napisana dobrym językiem, a co do jej konstrukcji, lekturę porządkuje i ułatwia zwięźlenie każdego rozdziału zwięzłym i treściwym podsumowaniem dobrze oddającym zawartość rekapitulowanego tekstu.

Dla porządku odnotować należy, iż pod względem warsztatowym Autorka pracy nie ustrzegła się pewnych drobnych uchybień i niedoskonałości. W szczególności warto zrezygnować ze stosowania na raz dwóch graficznych identyfikatorów cytowanych treści (i kursywa, i jednocześnie cudzysłów). W pracy można znaleźć także pewną, choć niewielką liczbę błędów literowych, jak również, stwierdzić należy, że występują drobne mankamenty interpunkcyjne. W zakresie składni, którą generalnie ocenić należy jako bardzo dobrą, także można znaleźć pojedyncze zdania budzące wątpliwości (np. s. 98, wers 4-6). Wyliczone przykładowo niewielkie niedociągnięcia nie zmieniają jednak dokonanej oceny całej rozprawy i nie rzutują na jej niezaprzeczalnie wysoką wartość.

Autorka recenzji rekomenduje opublikowanie dysertacji lub jej obszernych fragmentów wraz z rozważeniem uprzedniego dokonania zalecanych wyżej poprawek i uzupełnień.

Podsumowanie

Głównymi zaletami recenzowanej dysertacji są: 1) trafny dobór tematu; 2) przekonująco zakreślony cel pracy; 3) logiczna i dobrze odbierana przez czytelnika struktura samej pracy; 4) dostarczona czytelnikowi wiedza posiadająca znaczną wartość informacyjną; 5) aspekt twórczy w postaci wyprowadzonych wniosków i ocen.

W świetle sformułowanych wyżej ocen i uwag cząstkowych w podsumowaniu rozważań stwierdza się, że **przedłożona przez Panią mgr Beatę Polok rozprawa doktorska bez wątpienia spełnia wymogi określone prawem oraz rekomenduje się dopuszczenie tej rozprawy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Brygida Kuźniak

Kraków, 17.02.2022 r.